

KÖK - TÜRKLERİN TARİHİ HAKKINDA ÇİN KAYNAKLARI*

Türklerin büyük bir kısmı, İslâmiyeti henüz kabul etmeden önce Doğu Türkistan'da ve Moğolistan'da oturuyordu. Tarihleri hakkında, bizzat türkçe kaynaklarda maalesef pek az malûmat buluyoruz. Medeniyet bakımından sıkı bir temasda buldukları Çinliler, bozkırda göçebe hayatı yaşayan komşu kavimler ve bilhassa Türklerin yaşayış tarzına ve bozkırda cereyan eden muhtelif hâdiselere karşı büyük bir alâka duymuşlardır. 'Çin annalleri' adı verilen resmî Çin vekayiname-lerinde, Türklerin muhtelif sâha ve devirlerdeki yaşayış tarzları, siyâsetleri ve kurdukları devletler, siyasî teşekküller hakkında bül malûmat bulunmaktadır.

Bu kaynaklardan, şimdiye kadar, büyük çapta bir iki deneme istisnâ edilecek olursa, münferit temaslar dışında istifâde edilmemiştir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bir kere bu kaynaklardan, sinolog olmayan tarihçilerin istifâde etmeleri imkânsızdır. Ancak tarih ve onun muhtelif meseleleri ile yakından alâkadar olan sinologlar bu işi başa- rabilirler; fakat bu tipdeki âlimler pek enderdir.

Diğer bir nokta da şudur: Bu kaynaklarda, bozkır insanı hakkında verilen muhtelif hükümlerin değerlendirilmesi, başlı başına bir mesele teşkil etmektedir. Önce, Çin ve bozkır kavimlerinin dâhil oldukları medeniyet tipi üzerinde durmak ve bu iki dünya görüşü mensuplarının birbirlerine ne şekilde ve hangi gözle baktıklarını nazarı itibâra almak lâzımdır. Malûm olduğu üzere Çin, ötedenberi yerleşik bir medeniyet, yani şehir medeniyeti çerçevesi içerisinde bulunmaktadır. Bozkır insanı ise, göçebe olduğundan hayatını, gerek tabiat kuvvetlerine karşı mücadele etmek gerekse civardaki şehir ve kervan yollarını basmakla idâme ettirmek mecbûriyetinde kalmış ve bu hareketler, göçebe kavimlerin ahlâk kaidelerine ve içtimâî yapılarına esas olmuştur. Bu tarzda bir ahlâk görüşü ise şehirli tarafından tabii olarak dâima red ve

* Liu Mau-Tsai, *Die Chinesischen Gacrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, Göttinger Asiatische Forschungen 10. c., 1958. VIII-831 s. (1 resim ve 3 levha).

takbih edilmiştir. Bundan dolayı Çinli vak'anüvisler, bozkır insanı ve onun yarattığı tarih hakkında hüküm verirken, zaman zaman hayranlığını belirtmekle berâber ekseriya küçümsemiş ve kötölemişlerdir. Bu münâsebetle, bozkır kavimleri için kullanılan 'barbar', 'vahşî', 'haydut' ve 'eşkiya' gibi tabirleri, hakiki manaları ile alıp, bozkır insanını böylece mahkûm etmek muhakkak ki hatalı bir tefsir tarzıdır. Binâenaleyh, Çin kaynaklarından istifâde ederken bu mühim noktayı dâima göz önünde bulundurmak şarttır; aksi takdirde tamâmiyle yanlış bir neticeye varılacaktır. Şimdi, bu kaynakları hakkiyle değerlendirmeye çalışan birkaç eserden bahsedeceğim :

Bir Fransız sinologu olan E. Chavannes, 1900 yılında "*Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux*, St. Petersburg 1900, 378 + 110 (notlar s. ve bir harita.)" adlı eserini neşretti. *Kan-su*'dan itibâren batıya, *Issik kül*'e kadar olan sahanın gerek coğrafyası gerekse bu sahalaraya yerleşmiş olan Türkler hakkında Çin kaynaklarının verdiği muhtelif malûmat tenkidî bir şekilde sıraya konmuştur. Bundan başka Doğu ve Batı türkleri hakkında, Çin kaynaklarından istifâde edilerek münferit meseleler ele alınmıştır. (bunlar hk. bk. L. M.-Tsai, yk. eser, 761. s.). Burada bir de, son neşriyat arasında, aslında Uygur tarihini esas olarak aldığı hâlde Kök-türk tarihine de temas eden bir eseri zikretmek lâzımdır. Maalesef bu eser Japon dili ile kaleme alındığı için istifâde edilmesi mümkün değildir; fakat bunun hakkında ingilizce ve almanca birer hülâsa mevcuttur (Takeo Abe, *Nishi-uiru kokushi no kenkyû* — Batı uygur devleti tarihi hakkında tedkikler, Kyoto 1955. 18, 573 + 18 s.: L. Hurwitz, '*Where was the Capital of the West Uighurs?*', Silver Jubilee Volume of Zinbun kagaku kenkyûsho, Kyoto University 1954. 435-450 s. ve: L. Mau-Tsai, *Central Asiatic Journal* IV, c. 73-81. s.)

Haklarında Çin kaynaklarından başka hiç bir yerde bir malûmata rastlamadığımız Doğu türklerinin (*Kök-türkler* veya *T'u-küe*) tarihi için Çin kaynaklarında ne kadar malûmat varsa bunların hepsi bugün bir araya toplanmış bulunuyor. Göttingen Üniversitesinde, Çince lektörü olan Liu Mau-Tsai'ın bu eserinin birinci cildinde, şunlar mevcuttur: Giriş — A. Kaynakların bir araya getirilmesi ve tercümesi; 1. Kısım: Şimalî Wei (386-534), Batı Wei (535-556) ve Şimalî Çou (556-581) zamanında T'u-küeler. 2. Kısım: Sui devrinde T'u-küeler (581-617). 3. Kısım: T'ang devrinde T'u-küeler (618-906). 4. Kısım: Wu-tai devrinde T'u-küeler (907-959). B. T'u-küe ve Çin: I. Siyâsî münâsebet-

ler; 1) Dış siyâset, 2) Elçiler, 3) Hükümdar sarayında yabancıların mevcûdiyeti. II. Askerî münâsebetler; 1) T'u-küeler'in baskınları, 2) Çin'in müdâfaa tedbirleri, 3) Karşılıklı askerî yardımlaşma. III. İktisâdî münâsebetler; 1) Ticâret, 2) Vergiler ve karşılıklı hediyeler, 3) T'u-küelerde zirâat. IV. Kültür münâsebetleri; 1) Çin tesirleri, 2) T'u-küelerin tesirleri.

Eserin ikinci cildi (ikinci kitap) ise şunları ihtiva eder: Notlar —Çin hânedanlarının hükümdarları —Bibliyografya — Fihrist — Harita (Doğu Türkistan ve Moğolistan) — T'u-küeler'in hükümdar nesep cetveli.

Liu Mau-Tsai, eserinin önsözünde, eserin yapıtı ve kaynakların mâhiyeti hakkında şu mâlûmatı veriyor:

“Bu kitabın gayesi, Çin kaynaklarında, 6.-11. asırlarda Kök-türkler hakkında mevcut malûmatı bir araya toplamak, almancaya çevirmek ve bu malzemedен, bazı hususlarda netice çıkarmaktır. Daha eski çağlardan beri Çin, şimal ve şimali garbî bölgeden zaman zaman saldıran göçebe kavimlerin baskısı altında bulunuyordu. Şimaldeki bu göçebe, yabancı kavimler arasından 6.-8. asırlarda temâyüz eden kavim Kök-türkler yani T'u-küeler idi. Kök-türklerin bir Çin hükümeti ile ilk resmî temasları, Çou sülâlesi zamanında 545 yılında vuku bulmuştur. Bu sırada Türklere T'u-men (=Bumın) kağan hükmediyordu. Fakat Şimalî Wei sülâlesinin son zamanlarına doğru yani 534 yılından evvel, Kök-türkler Çin hudutlarına kadar gelmişler ve Çin ile münâsebet tesisini istemişlerdi. Ötedenberi tâbi oldukları Juan-juanları 552 yılında mağlûp ederek istiklallerini ilân eden Kök-türkler nihayet 581 yılında, bir taht kavgası yüzünden iki kısma ayrıldılar (Batı ve Doğu, =yani Kuzey türkleri). Bu ayrılma, Çin tarafından tabî desteklenmiştir. Aynı yılda Doğu Kök-türkleri (bundan böyle sadece Kök-türk) Sui hânedânından bir hükümdâra bir elçi gönderirler. Mukabilinde, 4 yıl sonra bir Çin elçisi de Türklere yollanır.

Kök-türk devleti 8. asrın ortalarına kadar sürdü, fakat Çin kaynakları, Kök-türklerden 10. asır ortalarına kadar bahsetmektedir. Barthold ve Spuler'in tesbit ettiklerine göre Kök-türkler hakkında malûmat veren tek kaynak Çin kaynaklarıdır. Batı Kök-türkleri hakkında, Çin kaynaklarındaki malûmatı mâhirâne bir şekilde bir araya getiren E. Chavannes olmuştur (Documents sur les Tou-kiue occidentaux).

Doğu (Kuzey) Kök-türkleri hakkında ise şimdiye kadar pek az yazılmıştır. Bununla beraber 1851 yılındanberi bu mevzuuda Rus sinologlarının yaptıkları tercümeleler mevcut ise de bunlar artık bugün oldukça eskimiş bir durumdadırlar. Fakat Stanislas Julien'in 1864 yılında yaptığı tecüme (Documents historiques sur les Tou-kioüe) günümüze kadar değerini muhafaza edebilmiştir. Bununla beraber bu eser de diğerleri gibi orijinal kaynaklara dayanmayıp 18. asırdaki büyük ve meşhur ansiklopediye dayanmaktadır. Öte yandan bu eserde bir çok hata da tesbit etmek mümkündür.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı, orijinal Çin kaynaklarına dayanan bir Kök-türk tarihi yazmak zamanı gelmiş, hatta geçmişti bile. Aşağıdaki deneme bu düşüncenin mahsûlüdür. Burada yalnız kaynaklardaki tarihi malûmat bir araya getirilmekle kalmamış, aynı zamanda her iki milletin birbirlerine olan kültürel tesirleri üzerinde de durulmuştur. Fakat mufassal bir Kök-türk tarihi yazmak gene de bir tarihinin işi olacaktır.

Malzemenin sıralanması işinde, tarihî eserlerin kronolojik sırası takip edilmiştir ve tercümeleler birbirlerini takip eden sülâlelere göre dört kısma ayrılmıştır. Her kısım, yerinde adı geçen hânedânın 'vekayinamelerinden' Kök-türkler hakkında bir malûmat vermekte ve arkadan da hükümdar annallerinden çıkarılmış Kök-türkler hakkındaki malûmatın kronolojik sırası ile alfabe sırasına konmuş biyografileri ihtiva etmektedir.

Bu husustaki en mühim malûmat resmî hânedân vekayinamelerinde bulunmaktadır. Bunun dışında, ikinci ve üçüncü derecedeki kaynaklarda bulunan malûmat da mukayese veya tamamlama gayesi ile idhâl edilmiştir. Bu tipteki kaynakların tamâmiyle işlenmesinden burada vazgeçilmiştir.

Bilhassa halli güç meselelerden biri de şu idi: Tarihî yer adlarının tesbiti ve bunların bugünkü yerlerinin tayini!"

Yalnız Kök-türk tarihi bakımından değil aynı zamanda Umumi Türk tarihi için de, bazı kültür meselelerinin aydınlatılması bakımından mühim olan bu eserin bir an önce Türkçeye aktarılması çok yerinde olur. Fakat bu aktarma işinde bir sinoloğun yardımı elzemdir.

Şinasi Tekin
(Atatürk Üniversitesi)
ERZURUM